ناسینی نەتەوە … شیوا میرەکی

بۆ ناسینی هەر نەتەوەیەک سێ لقی ئەدەبیاتی ئەو نەتەوە واتە ئەدەبی فولکلۆر، شێعر و مێژووی ئەدەبی ئەو میللەتە زۆر گرینگە . یەکێک لە سەرچاوە جێگەی متمانە و باوەڕپێکراوەکان بۆ ناسین و ناساندنی مێژوو ، کولتوور و ئەدەبی میللەتەکان بێ گومان مۆسیقا ، شێعر و ئەدەبی فۆلکلۆرە. فۆلکلۆر لە دوو وشەی (folk) (میللەت) و lore)) (چیرۆک و هونەر) پێکهاتووە. بۆیە فۆلکلۆر بە وێنەی ئاوینەی باڵانوێنەکە کە بەشێکی بەرچاو لە یاسا و داب و نەریتەکان کە لە درێژەی زەمان وەکوو دەسکەوت بۆ میللەتەکەمان ماوەتەوە، پیشان دەدات.

ئەگەر فۆلکلۆری میللەتێک وەکوو کولتووری نەنووسراو یان “فەرهەنگی زارەکی ” پێناسە بکەین ئەم بۆچوون و بانگەشەیە زیاتر خۆی نیشان ئەدات . زیاترین بەش لە تایبەتمەندییەکانی کولتووری لە هۆنراوە و گۆرانییەکاندا دیارە و سینە بە سینە نەقڵ کراوە پیشانی داهاتووانی دەدات . بە بڕوای د. عیزەدین مستەفا ڕەسوول گۆرانی کۆنترین بەش لە ئەدەبی فولکلۆر و غنایییە کە لە ڕۆژگارێکی زۆر کۆن کە هێشتا هۆشیاری میللەتەکان زۆر لە خوار بووە، درووس بووە و زانایان دەڵێن گۆرانی شوانی کۆنترین جۆری گۆرانییە.

هەر میللەتێک، کە ئەدەبیاتی نەنووسراوی دەوڵەمەندی هەبێت، ئەوا کولتوورێکی پتەوتر و تایبەتمەندی زیاتری لە وانی دیکەی هەیە. یەکێ لەو میللەتانە کە بە درێژایی مێژوو خاوەنی کولتوور و ئەدەبیاتێکی دەوڵەمەند بووە و کێشە و جەفاکانی ڕۆژگار نەیتوانیوە ڕەسەنایەتی لێ بسەنێ کورد بووە . ئەدەبیاتێکی ” سهل وممتنع ” کە بە ڕۆح و مێشک و زمانی هەر تاکێکی کورد ئاشنایە و ئەتوانین بڵێین ڕەنجێکی هاوبەشە هەر لە لەیلاخ تا موکریان ،لە هەوشار تا لوڕستان و …

مرۆڤی کورد بە شێعر و گۆرانی لە دایک دەبێ ، بە شێعر و گۆرانی باڵا دەکات و بە شێعر و گۆرانی ئەمرێ کە ئەمە لە گۆرانی و بەیتە فولکلۆرەکان وەکوو لای لایە ، بەرتەونانە ، چەمەری و … خۆی نیشان داوە .

گۆرانی کوردی تووشیاری ژان و کێشەی ڕۆژگار نییە و نەبووە بەڵکوو گۆرانی کوردی خودی ئێش و ژانە . گۆرانی کوردی تەنیا کەرەستەیەک

بۆ شادی‌کردن نییە بەڵکوو خۆی بەشێکە لە ئەلفوبێی ژیان . شێعر و گۆرانی کوردی ئەزموون و فەلسەفەی ژیانی میللەتی کوردە و یەکی لە باشترین سەرچاوەگەلی ناسین و ناساندنی میللەتی کوردە .هەر چەن کە ناسینی کولتووری یەک میللەت ئاسان نییە و خاڵگەلێکی زۆر لە درووسبوون ئەو ئەدەبیاتە نەخشی هەس ، بەڵام یەکێ لە ڕێگەگەلی ناسینی بنەمای کولتووری ؛ زمانی و ناسینی شتە باو دیرۆکییەکانە کە لە گۆرانیە فولکلۆرەکان خۆی شاردووتەوەو نیشاندەری شێوازی ژیان ، ڕەسم و یاساکانی ژیانی میللەتەکانە. کە بە جۆرێک وەکوو ئاوێنە ئەتوانین تێدا بڕوانین و مێژووەکەی شی بکەینەوە .

یەکێ لە ناوچە دەوڵەمەندەکانی فۆلکلۆری کوردی ناوچەی چەرداوڕی ، ئەسپەن ئاوا و لەیلاخە (قوروەو دێولان) کە تایبەتمەندیێکی بەرچاوی لە باقی ناوچەکان هەس . یەکێ لە تایبەتمەندییەکانی بەرچاوەکانی فرە کولتووربوون و فرە زاراوەییە چۆن شاری قوروە لە لایێکەوە هاوسنووری ناوچەی گەڕووس ، لە لایێکەوە هاوسای هەمەدان و ئەسەدئاوا ، لە لایێکەوە بە سون□ور ،کولیایی و کرماشان و لە لایێکی ترەوە پاڵی داوە بە لەیلاخ و سنەی ئەردەلانەوە .

لە ناوچەی لەیلاخ تێکەڵێک لە بن زاراوەکانی ئەردەڵانی و گۆرانی ، لە ئەسپەنئاوا یا قوروە تێکەڵێک لە بن زاراوەکانی ئەردەڵانی ، گۆرانی ، لەکی (بە هۆی هاتنی کۆچبەرەکانی لەک) کەلهوڕی ، هەورامی (قەڵای کامجورد،قەڵای ئەومەلەکی) بوونی هەیە.

بوونی تایفەی شێخ ئیسماییلی کە بەشێکیان لەشارەزوورەو و بەشێکیان لە جوانڕۆ بۆ ئەم ناوچەیە کۆچیان کردووە لە باشووری ئەم شارە و گوندەکانی نیشتەجێ بوون کە لە ئاڵۆگۆڕی زمانی ناوچە و فرەچەشنی کولتووریی نەخشێکی گرینگ و بەرچاویان بووە.

هەرچەند کە زۆربەی گۆرانییە کۆنەکانی ناوچە ، گۆرانی کار بووە و سازیان لە گەڵدا نییە .گۆرانیە بەزمی و شادەکانیش زۆر سادە بووە و دەوڵ و زوڕنایان لێ داوە کە لە درێژەی زەمان لە دوزەلە ، زمارە (نی هفت بند) ، نەرمەنەی ، دومەک کەڵیان گرتووە .لە بەزمگەلێکی ئایینیدا سۆفی و دەروێشەکان دەفیان لێداوە و بڕێ جار لە زەماوندەکان و بەزمی بوێژگەل و دەل□گەل کە لە کووچە و کۆڵان بەڕێ ئەچوو کەمانچە و دایرەیان بەکاربردووە . هەروەها له جەژنەکان و کۆبوونەوەی بنەماڵەیی لە “قاوەسینی” و “پووت هەژدەکیلوو” هاوکات لە گەڵ گۆرانی کەڵکیان گرتووە .

گۆرانی لەم ناوچە وەکوو باقی ناوچەکان کوردەواری تەنیا بۆ کاتی شایی و خۆشی نەبووە بەڵکوو لە هەموو کاتێکدا بۆ کشتوکاڵ ، تەونکردن ، مناڵداریکردن ، عاشقی کردن ، تەنیایی و دەرددیدە ، دوێنەنیانن ، بۆ مەڕوماڵات و …گۆرانی و ئاوازیان خوێندووە کە زۆربەی ئەو گۆرانیگەلە سادە و ساکار و لە ناخی دڵدا جێگیر ئەبێ .

بۆ ڕاو ، نێچیر یان شەڕکردنیش گۆرانی تایبەت لەم ناوچە باو بووە

بۆ شەڕ ؛

ئەی خوا لەو ڕووژە دەور قەڵا گیریا

عەبدولباقی خان تیرباران کریا

بۆ ڕاو ؛

ئەڵا ناحوێدەی گووشت شکارم

چەن کەیل گەڕام ئەڕای تو بارم

بەزمی هوورە زیاتر لە نێوان کورد شێخ ئیسماعیلی (کوردپابنەوا) زیاتر بینراوە. بەزمی چەمەری لە کاتی ئازیەتباری بەتایبەت مردنی جوان بەڕێوە ئەچوو . ژنان بۆ دامرکاندنی کوڵی دڵ گۆرانییان چڕیوە و مردوویان لاواندووە کە بڕێ جار هاوکات لە گەڵ هەڵپەڕکەیکی نەرم و ئارام و بە پێچەوانەی هەڵپەڕکی شاد لە چەپ بۆ ڕاس بووە کە زیاتر لە ناوچەی کولیایی باو بووە بەڵام بە گشتی لەزۆربەی ناوچەدا بەزمی چەمەری بوونی هەبووە .

مەقام ئایینی و سۆز ئایینی لە لەیلاخ وئەسپەن ئاوا بە گشتی و لە بەشگەلێک ناوچەی چەرداوەی لە شەوی مەعراج مەولوودی خوێندن بەڕێوە چووە بەڵام تەکیە و خانەقاگەل ناوچە هەمیشە بەزمی دەفلێدانیان بووە .

ئاور چەسە لیم بەو خامووشم کە

ئەڵقەی خوڵامید فەخر گووشم کە

لەناوچەی چەرداوەی بەزمی ئازیەتباری عاشوورا بووە کە ئەڵبەتە زۆربەی هەڵبەستەکانی بە زمانی فارسییە و وا دیارە دیاردەی ساڵانی نزیکە و مێژووییەکی لە پشتەوە نییە . ئایینی یارسان لە قوورەی کۆن بوونی هەبووە و یەکێ لە هێماکان ئایین یارسان تەموور بووە کە

زیاتر یارسانەکان لە کەڵاژێران بوونە بەڵام لە تەواوی ناوچە بوونیان بووە. لە کاتی نووڕ و نزاکردندا دەیانگوت ؛ با کوسوارت بۆ نەچڕم (کوسوار جێنشین و دەلیل سوڵتان سەهاک پێغەمەر یارسانە) کە نیشاندەری یارسان بوونی ناوچەس .

لە گوندەکانی پیر باوە قەڵا ، پیرسلیمان ، خەنان ئاوا،باوە شووراو قەسڵان.باوە شیداڵە،باوە قشلاقی تووغان،باوه گوڕ گوڕ ، شەیای نازار ، پیر مکە یان پیر مکاییل میناوا ، پیر یوونس علیاوا ، باوە سورخاو مەلک ئاوا ، باوەسارۆ نەجەفاوا نیشتەجێ بوونە .

لە شەوی چلەی زستانیش وەکوو دیکەی ناوچەکان بەزمی کووسە کووسە بەڕێ ئەچوا,

بۆ مەشکەژەندن و تەون کردن هەروەها گۆرانی تایبەت ژنان بوو

دار مەشکەگەم هەنارە ، مەشکەژەنەگەم بیمارە

دار مەشکەگەم هەنجیرە ،مەشکەژەنەگەم چە پیرە

بۆ تەون ؛

قەزات لە ماڵم گورد و پشت گوردی

مرخەک ڕەن□امە هیلم□ەل وردی

قەتار مەزهەبی لە زۆربەی ناوچەکەدا بوونی بووە ؛

حەفت لە خوار و حەفت لە ژ□ر

پڕ تەوەقی پڕ لە ن□ر

هەر چێ جبرەییل بیکا هونەر

سەڵوات بوو ڕۆح پەیغەمەر

مەقام گۆرانیێکی بەسۆز و خەمین بووە کە نیشاندەری هەستی خەمین و عاتیفی لە ڕووداوێک یا بیرەوەریێکی شیرین بووە و لەو کاتە مەقامیان خوێندووە کە هاوتای "تصنیف" فارسییە وەکوو گۆرانی خاڵووڕێوار ، گەڕیان گەڕیان ، سەوزە سەوزە و هەوری لار .

یەکێ لە ناوازەترین مەقامەکان مێرزام سەراوێیە کە نیشاندەری حاڵ و بیرەوەری کەسانێکە کە مەقامیان خوێندووە

مێرزام سەراوێ ، مێرزام سەراوێ

ڕووژێ ڕاگەم کەفت وە سەر سەراوێ

دیم دانیشتیە ، باوان خراوێ

کونەی پڕ ئەکرد یەی مەسە چاوێ

زیاتر لە ناوچەی چەرداوڕی مەقامی مناڵان باو بووە کە لە کات کی کایەکردن گۆرانی کورت و یەک بەدوای یەکیان خوێندووە بەڵام قەتار مناڵانە و لایەلایە کە دایک بۆ کۆرپەی ئەخو□نند لە تەواوی ناوچە بوونی بووە .

کوورپەم خەفتیە خەو خەیری وێ

دەس فریشتەگان لە ژێر سەری وێ

گوروانە شەو ، گوروانە شەو

لە ماڵ ئیمە د□ر وانە شەو

گۆرانیگەلێکە کە بەدوورە مناڵێکی کورد ئەو گۆرانیانەی نەبیستوێ و بەو دەنگه خەوی لێ نەکەوتووێ .

بالوورە کە گۆرانی خوێندن کچ و کوڕ لە جواوی یەکتر بووە و لەکاتی لەدەس داین ئازیزانیش کەڵکیان لێ بردووە

قەتار شوانی و دەورەگەردی زیاتر لەناوچەی کرماشان بەڕێ چووە کە بەیت شاکە و مەنسوورخانیان خوێندووە و لە نێو خەڵکی “دەل□ “ناوبانگی بووە خەڵکیان لە کووچە و کۆڵان کۆ کردووە و گۆرانییان خوێندووە کە بڕێ جار بەباڵای کەسانێک ئەیانخوێند و پووڵیان ئەسەند ، بڕێ جاریش بووکەڵەیان لەگەڵ بوو و گۆرانی ؛

مینا بوو خوەی مینایە

خاڵێ لە سەر گوونایە یان ئەخوێند .

گۆرانیبێژە بەناوبانگەکان ناوچە ؛ شاڕۆخ مەیهەمی ، ڕەمەزا کولیایی ، مەولوو کەرەمی ، ئەحمەد قادرمەرزی ، حەمە حسێن وەیسی ، ڕەمەزان خوسرەوی ، سەی حەمە حسێنی ، فەتحوڵا میرزایی ، لفتە سەحرایی ، عەبدوڵا ماچکەیی ، عەبدوڵا قوربانی ناسراو ب□ ن□بی

زەڕين ، حەبيبەڵا موفاخێرى ناسراو بە حەبيب ملەيى و ..

وەكوو يوونگ دەڵێ ؛ وێژە دەربڕينى هەست و نەستى گەلە . بۆيە دەبێ بۆ ناسينى فەرهەنگى نەتەوەكان پەنا بەين بۆ وێژەى ئەو نەتەوە كە بەرهەمى هەرمان و زيندووى پێشنيانيانى ئەو گەلە نيشان ئەدات . بێ شك ئەم بەيت و باو و گۆرانيگەلە تايبەت بە يەك ناوچە نييە و زمانى هاوبەشى ميللەتى كوردە .

قوور□

شيوا ميرەكى